

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ СУБ'ЄКТИВНОГО ЮРИДИЧНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ЯК СКЛАДНИКА ЗМІСТУ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються наукові погляди щодо розуміння поняття та сутності суб'єктивного юридичного обов'язку, а також його загальні та специфічні ознаки як складника змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Акцентується увага на тому, що саме зміст правовідносин є способом взаємного зв'язку між суб'єктами правовідносин завдяки реалізації ними своїх суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків у формі службових повноважень військовослужбовців та інших суб'єктів сфери прикордонної безпеки України.

Зазначається, що поняття суб'єктивного юридичного обов'язку трактується вітчизняними та зарубіжними науковцями по-різному, при цьому жодне з проаналізованих визначень не містить усієї низки його сутнісних ознак. Проте аналіз наявних у науці визначень суб'єктивного юридичного обов'язку дає змогу загалом окреслити його загальні ознаки.

Наголошується, що виокремлення особливостей змісту публічно-правових охоронних і захисних відносин у сфері прикордонної безпеки України дало можливість автору виділити та проаналізувати специфічні ознаки суб'єктивного юридичного обов'язку, які характерні саме для змісту досліджуваних правовідносин.

Також підкреслюється, що обсяг змісту конкретних правовідносин, які реалізуються суб'єктами в досліджуваній сфері, виступає у формі службових повноважень відповідної посадової особи та багато в чому залежить від правового статусу військовослужбовця або працівника, які виступають як їхні учасники.

На підставі аналізу загальних і специфічних ознак суб'єктивного юридичного обов'язку як важливого складника змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки України автором сформульовано таке його визначення з урахуванням досліджуваної сфери – це надана юридичними нормами праводієздатному спеціальному суб'єкту правовідносин у сфері прикордонної безпеки України у формі службових повноважень міра необхідної (належної) поведінки зобов'язаного учасника, реалізація якої забезпечується можливістю застосування державного примусу з метою охорони державно-суспільних та індивідуальних інтересів.

Ключові слова: суб'єктивний юридичний обов'язок, суб'єктивне юридичне право, правові відносини, службові повноваження, сфера прикордонної безпеки України, Державна прикордонна служба України.

The article analyzes the scientific views on the understanding of the concept and nature of the subjective legal obligation, as well as its general and specific features as a component of the content of legal relations in the field of border security of Ukraine.

Attention is drawn to the fact that the content of the legal relationship is a way of mutual connection between the legal entities through the exercise of their subjective legal rights and subjective legal responsibilities in the form of official authority of military personnel and other subjects of border security of Ukraine.

It is noted that the concept of subjective legal obligation is interpreted differently by domestic and foreign scientists, and none of the analyzed definitions contains all of its essential features. However, an analysis of the definitions of a subjective legal obligation existing in science makes it possible to outline its general features.

It is emphasized that the separation of features of the content of public-legal security and protective relations in the field of border security of Ukraine enabled the author

to identify and analyze the specific features of the subjective legal obligation that are specific to the content of the investigated legal relations.

It is also emphasized that the content of specific legal relationships implemented by the subjects in the field of research acts in the form of official authority of the relevant official and largely depends on the legal status of the serviceman or employee acting as their participants.

Based on the analysis of the general and specific features of the subjective legal obligation as an important component of the content of legal relations in the field of border security of Ukraine, the author formulated such definition of him in the light of the investigated sphere – this is provided by the legal norms of a competent legal entity in the field of border security in Ukraine a form of official authority a measure of the necessary (proper) behavior of the obliged participant, the realization of which is ensured by the possibility of applying state coercion with for the protection of state-public and individual interests.

Key words: *subjective legal obligation, subjective legal law, legal relations, official authority, border security of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine.*

Вступ. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки, як і в будь-якій іншій сфері правового регулювання України, поєднують у собі юридичне та фактичне начало, під якими розуміються, по-перше, юридичні норми, що приймаються з метою регулювання, унормування певних стосунків у конкретній сфері; по-друге, фактичні відносини, що унормовуються зазначеними правовими нормами завдяки розподілу ними суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків між їхніми учасниками. Зазначені права й обов'язки становлять зміст правовідносин [1, с. 395; 2, с. 204; 3, с. 230]. Адже саме зміст правових відносин є способом взаємного зв'язку між їхніми суб'єктами завдяки реалізації ними своїх суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків у формі службових повноважень конкретних військово-вослужбовців і працівників сфери прикордонної безпеки.

Без цілеспрямованого виконання конкретно визначених діянь, викладених у змісті правовідносин їхніми учасниками задля досягнення приватно-публічного чи публічно-державного інтересу, правовідносини залишаються «мертвою» моделлю, недієвою теоретичною конструкцією, яка не виконала своєї регулятивної ролі у сфері прикордонної безпеки держави.

Загальнотеоретичним питанням суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків як змісту правових відносин присвячені наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: С.С. Алексєєва, С.Д. Гусарєва, А.В. Дайсі, О.Р. Дашковської, А.М. Завального, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, А. Міцкевича, О.В. Петришина, Л.О. Морозової, П.М. Рабіновича, А.Ю. Олійника, О.Ф. Скакун, І.А. Сердюка, О.І. Харитонової та інших.

Однак у роботах вищезазначених та інших науковців оминаються увагою поняття, сутність і специфічні ознаки змісту правових відносин, які реалізуються у вузьких правоохоронних сферах життєдіяльності держави з урахуванням сучасних викликів і загроз.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування поняття, сутності, загальних і специфічних ознак суб'єктивного юридичного обов'язку як складника змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Реалізація окресленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- охарактеризувати наукові погляди щодо розуміння поняття та сутності суб'єктивного юридичного обов'язку;
- окреслити загальні та специфічні ознаки суб'єктивного юридичного обов'язку як складника змісту правовідносин у досліджуваній сфері;
- сформулювати авторське визначення поняття суб'єктивного юридичного обов'язку як елементу змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України з урахуванням їхньої специфіки.

Результати дослідження. Важливим елементом змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки, як нами вже наголошувалося, є суб'єктивний юридичний обов'язок їхніх учасників. При цьому він по-різному трактується сучасними науковцями.

Наприклад, автори нового вітчизняного підручника із загальної теорії права зазначають: «Юридичний обов'язок – це встановлена нормами права міра належної поведінки особи» [3, с. 231]. Майже аналогічне визначення суб'єктивного юридичного обов'язку пропонує і О.Р. Дашковська: «... це вид і міра належної поведінки, яка встановлена законом» [4, с. 345].

Упущенням зазначених визначень є те, що у них відсутній акцент на ролі держави в гарантуванні його реалізації. У першому визначенні, окрім усього, вказується на належність суб'єктивного юридичного обов'язку абстрактній особі, а не конкретному учаснику правовідносин. У цих визначеннях не акцентується увага на тому, що зазначений обов'язок служить гарантією забезпечення суб'єктивного юридичного права уповноваженої особи.

Адже існування обов'язку поза зв'язком із суб'єктивним юридичним правом іншого учасника позбавлене логіки та сенсу його існування. Твердження щодо того, що немає прав без обов'язків, а обов'язків без прав, власне, і віддзеркалює діалектичний зв'язок суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків учасників будь-яких правовідносин [5, с. 115–120].

Не повні та дещо однобокі визначення суб'єктивного юридичного обов'язку пропонують і зарубіжні науковці, які страждають щойно наведеними недоліками.

Наприклад, А. Міцкевич зазначає: «Суб'єктивний юридичний обов'язок учасника правовідносин полягає в належній поведінці, яка відповідає суб'єктивному праву» [6, с. 378].

Інший науковець С.С. Алексєєв визначає суб'єктивний юридичний обов'язок як «міру належної, необхідної поведінки, що приписана суб'єкту» [7, с. 68].

Л.О. Морозова зазначає: «Суб'єктивний юридичний обов'язок – це необхідна поведінка суб'єкта правовідносин, установлена для зобов'язаної особи і має на меті задоволення суб'єктивного права» [8, с. 275].

У всіх наведених визначеннях суб'єктивного юридичного обов'язку не має вказівок (окрім Л.О. Морозової) на те, якому саме учаснику правовідносин він належить, не акцентується на його забезпеченості державою, навіть не згадується, заради задоволення яких інтересів реалізується зазначений обов'язок тощо.

Набагато повніше та змістовніше визначення суб'єктивного юридичного обов'язку зобов'язаного суб'єкта правовідносин пропонує вітчизняний науковець А.М. Завальний, який наголошує: «Юридичний обов'язок – це покладена нормами права на зобов'язану особу і забезпечена можливістю застосування засобів державного примусу міра необхідної поведінки, яку вона повинна здійснювати в інтересах уповноваженої особи» [2, с. 205].

Однак і зазначене визначення, незважаючи на його відносну досконалість, не містить вказівок на державні й інші інтереси, заради яких здійснюється суб'єктивний юридичний обов'язок. Окрім того, знову ж таки має місце не зовсім коректне використання поняття «особа». Замість нього краще вписується поняття «учасник» або «суб'єкт», тому що саме вони є носіями суб'єктивного юридичного обов'язку, а не якась абстрактна особа.

Не позбавлено такого недоліку і визначення суб'єктивного юридичного обов'язку, запропоноване О.Ф. Скакун, яка зазначає: «Юридичний обов'язок – це вид і міра належної (або необхідної) поведінки суб'єкта права, що встановлена юридичними нормами для задоволення інтересів правомочної особи і забезпечувана державою» [1, с. 396]. Однак, окрім зазначеної вади, є сумнів, що міра належної поведінки належить суб'єкту права. Як відомо, на думку багатьох учених, вона все-таки належить учаснику або суб'єкту правовідносин.

Змістовніше та повніше визначення суб'єктивного юридичного обов'язку учасників правовідносин пропонує інший вітчизняний дослідник І.А. Сердюк, який зауважує, що суб'єктивний юридичний обов'язок – це покладена на праводієдатного суб'єкта юридичними нормами з метою задоволення інтересів уповноваженої сторони правовідносин міра необхідної (належної) поведінки їхньої зобов'язаної сторони, реалізація якої гарантована можливістю застосування державного примусу [5, с. 122]. Однак і зазначене визначення оминає увагою державні, суспільні та інші інтереси, на захист яких спрямована реалізація змісту правовідносин у будь-якій сфері правового регулювання.

Отже, проаналізувавши викладені визначення суб'єктивного юридичного обов'язку, можна окреслити такі його загальні ознаки:

- 1) це передбачена юридичними нормами міра необхідної (належної) поведінки;
- 2) її може реалізувати суб'єкт конкретних правовідносин, який наділений правосуб'єктивністю;
- 3) зазначена міра належної поведінки здійснюється задля задоволення не тільки інтересів уповноваженої особи, а й для задоволення державно-публічних, суспільних та інших інтересів, що особливо актуально для сфери прикордонної безпеки України;
- 4) суб'єктивний юридичний обов'язок учасників правових відносин характеризується чітко окресленими нормами права межами (кордонами), тому і виступає як міра належної поведінки;

5) зазначена міра є елементом змісту правовідносин, тому може існувати тільки в конкретних правовідносинах як реальне діяння його суб'єктів;

6) реалізація суб'єктивного юридичного обов'язку гарантується можливістю застосування державного примусу;

7) у межах правовідносин суб'єктивний юридичний обов'язок конкретизується, набираючи ознак реально діючого явища, а саме: визначається його носій; об'єкт впливу; інтереси забезпечення; уповноважений суб'єкт; уточнюються зміст і межі належної поведінки тощо [3, с. 231]. Тому він не може існувати поза суб'єктивним юридичним правом, яке також виступає обов'язковим елементом змісту правовідносин;

8) невиконання суб'єктивного юридичного обов'язку є юридичним фактом для виникнення правоохоронних відносин, у межах яких реалізується юридична відповідальність щодо недобросовісного учасника правовідносин, за умови наявності в його діянні складу правопорушення [2, с. 206].

Викладення загальних ознак суб'єктивного юридичного обов'язку як елементу змісту будь-яких правовідносин дає нам можливість сформулювати уяву про нього як загальнотеоретичну категорію для пізнання змісту правових відносин загалом.

Однак для окреслення особливостей змісту публічно-правових охоронних і захисних відносин у сфері прикордонної безпеки України, постає необхідність виділити й проаналізувати специфічні ознаки суб'єктивного юридичного обов'язку, які характерні саме для змісту досліджуваних нами правовідносин.

До таких специфічних ознак, на нашу думку, можна віднести такі:

а) суб'єктивний юридичний обов'язок знаходить своє вираження у формі службових повноважень військовослужбовця чи працівника, які виступають як офіційні суб'єкти правовідносин досліджуваної сфери;

б) вони чітко визначені та конкретизовані в нормах, насамперед, відомчих нормативно-правових актів (положень, правил, інструкцій, зокрема, і з грифами секретності тощо). Тому можливість широкого волевиявлення учасників правовідносин, наділених державно-владними повноваженнями щодо свободи реалізації зазначених обов'язків, суттєво обмежені нормативними актами, на відміну від інших суб'єктів правових відносин, в обов'язки яких не входить забезпечення прикордонної безпеки держави;

в) носії суб'єктивного юридичного обов'язку правовідносин у досліджуваній нами сфері, в обов'язки яких входить забезпечення прикордонної безпеки, наділені спеціальною правосуб'єктністю, яка вимагає спеціальних знань, освіти, спеціальних навичок, умінь для якісної реалізації зазначених суб'єктивних юридичних обов'язків;

г) завдяки реалізації зазначених суб'єктивних юридичних обов'язків, задовольняються не тільки інтереси уповноваженої сторони, а й державно-публічні та суспільні інтереси, які є складником об'єкта національної безпеки загалом і прикордонної безпеки України зокрема. У разі посилення зовнішніх загроз і викликів національній безпеці України перевага надається суспільно-державним інтересам задля збереження суверенітету держави та її територіальної цілісності, що вкрай важливо для сучасного періоду існування української державності;

г) зміст правовідносин суб'єктів сфери прикордонної безпеки, наділених державно-владними повноваженнями, постає як єдине ціле у вигляді правообов'язків їхніх учасників у формі службових повноважень. Це зовсім не означає того, що між суб'єктивними юридичними правами та суб'єктивними юридичними обов'язками немає різниці [9, с. 36]. Акцентуючи увагу на зазначеній особливості змісту правовідносин, окремі зарубіжні науковці наголошують на тому, що їхні повноваження трансформуються в конкретні права та обов'язки щодо інших суб'єктів публічних правовідносин. І далі зазначену позицію вони досить переконливо, на нашу думку, аргументують тим, що правотворчий орган, формуючи текст нормативно-правового акта, часто обирає конструкцію юридичної техніки на кшталт: «Для реалізації вказаних повноважень уповноважений орган (посадова особа) має право...» [10, с. 266];

д) реалізація суб'єктивного юридичного обов'язку державно-владними суб'єктами правовідносин у сфері прикордонної безпеки України може піддаватися плинному контролю та коригуванню в межах моделі чинних норм із боку контролюючих органів, що прямо передбачено законом [11, с. 20].;

е) суб'єктивний юридичний обов'язок є елементом механізму реалізації функцій і завдань органу чи підрозділу відповідного правоохоронного органу, що входить до складу сектору безпеки і оборони держави, посадові особи яких виступають конкретними учасниками правовідносин;

є) якість реалізації суб'єктивних юридичних обов'язків зазначених учасників правових відносин забезпечується різноманітними заходами державного примусу. Проте до них, насамперед, застосовуються виховні, організаційні та дисциплінарні заходи, передбачені військовими та іншими статутами, і лише в останню чергу, за умови наявності в їхніх діяннях складу правопорушення, застосовується адміністративна або кримінальна відповідальність;

ж) і, насамкінець, варто наголосити, що обсяг суб'єктивного юридичного обов'язку як елементу змісту правовідносин, який виступає у формі службових повноважень відповідної посадової особи, багато в чому залежить від правового статусу його носія. Чим вища посадова особа в ієрархії Державної прикордонної служби України, тим вищим є його правовий статус, а, відповідно, й обсяг його повноважень, в яких уособлюються суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки зазначеного суб'єкта як учасника конкретних правовідносин.

Під правовим статусом особи варто розуміти юридично закріплене становище людини в суспільстві, відповідно до якого фізична особа як суб'єкт права вступає у правовідносини вже як їхній учасник, координуючи свою діяльність і поведінку в суспільстві [1, с. 60].

Правовий статус військовослужбовця належить до спеціальних статусів, оскільки його носії – військовослужбовці – наділені додатковими правами та обов'язками (нести службу у прикордонному наряді; володіти зброєю та застосовувати її у випадках, передбачених законом; нести бойове чергування тощо). Тому такий спеціальний статус доповнює загальний правовий статус військовослужбовця, якого ніхто не має права позбавити тому, що він є основою природних прав людини. Права і свободи особи, як логічно зазначає відомий західний науковець Альберт Венн Дайсі, є основою, а не результатом права країни, а правила, що становлять конституційний кодекс, є не джерелом, а наслідком прав особи [12, с. 232, 235].

Проте спеціальний правовий статус військовослужбовця може в окремих випадках передбачати й обмеження загального правового статусу з його згоди у вигляді підписки, яка дається під час вступу на військову службу до Державної прикордонної служби України чи до іншого правоохоронного органу держави. Зазначені обмеження можуть стосуватися членства в політичних партіях, заборони зайняття підприємницькою діяльністю тощо.

Спеціальний статус військовослужбовця є одночасно міжгалузевим комплексним явищем, оскільки він регламентується нормами декількох галузей права: конституційного, адміністративного, кримінально-процесуального, кримінального права тощо [1, с. 63].

Статус військовослужбовця одночасно розглядається як статус службової особи, адже військовослужбовець під час виконання своїх службових повноважень представляє інтереси не тільки органу чи підрозділу, в якому він проходить військову службу, а й інтереси держави загалом, оскільки діє від її імені і в межах державно-владних повноважень, якими вона його наділяє.

На підставі аналізу загальних і специфічних ознак суб'єктивного юридичного обов'язку як елемента змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки України можна сформулювати таке його визначення з урахуванням досліджуваної сфери – це надана юридичними нормами праводієздатному спеціальному суб'єкту правовідносин у сфері прикордонної безпеки у формі службових повноважень міра необхідної (належної) поведінки зобов'язаного учасника, реалізація якої забезпечується можливістю застосування державного примусу з метою охорони державно-суспільних та індивідуальних інтересів.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевикладене, варто зазначити таке:

– поняття суб'єктивного юридичного обов'язку трактується вітчизняними та зарубіжними науковцями по-різному, при цьому жодне з проаналізованих визначень не містить усієї низки його сутнісних ознак;

– аналіз і порівняння викладених визначень суб'єктивного юридичного обов'язку дали змогу окреслити його загальні ознаки, а також виокремити та проаналізувати специфічні ознаки, які характерні саме для змісту досліджуваних правових відносин;

– доведено, що обсяг суб'єктивного юридичного обов'язку залежить від рівня спеціального правового статусу військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України як учасника конкретних правовідносин;

– сформульовано авторське визначення суб'єктивного юридичного обов'язку як важливого складника змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Скаун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-е вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.
2. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є.В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2016. 392 с.
4. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
5. Сердюк І.А. Методологічний аналіз інтерпретацій понять «суб'єктивне юридичне право» та «суб'єктивний юридичний обов'язок». *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2005. № 3. С. 113–123.
6. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. члена-корр. РАН, доктора юрид. наук, проф. В.С. Нерсесянца. Москва : Издательская группа «НОРМА–ИНФРА», 1999. 832 с.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
8. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. Москва : Юристь, 2002. 414 с.
9. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / за ред. Я.Ю. Кондратьєва. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 464 с.
10. Лупарев Е.Б., Добробаба М.Б., Мокина Т.В. Общая теория публичных правоотношений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2011. 280 с.
11. Ляшук Р.М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності відділів прикордонної служби Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... док. юрид. наук. : 12.00.07. Київ, 2016. 39 с.
12. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London : Macmillan ; New York : St. Martin's Press, 1961, 1959.

УДК 342.51.09

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-1.4>

ДУДЧЕНКО О.С.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРОДНИХ КОМІСАРІАТІВ УСРР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР

У статті проаналізовано конституційно-правові засади створення й функціонування народних комісаріатів Української Соціалістичної Радянської Республіки в другій половині 1920-х рр. На основі нормативно-правових актів УСРР та архівних матеріалів досліджено організаційну структуру та повноваження народних комісаріатів радянської України в другій половині 1920-х рр.

Конституційно-правові засади створення й функціонування народних комісаріатів радянської України в другій половині 1920-х рр. закріплювалися Конституцією Української Соціалістичної Радянської Республіки в редакції 1925 р. та Конституцією Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 р. Конституцією УСРР в редакції 1925 р. передбачалося, що безпосереднє керівництво окремими галузями управління УСРР здійснювали народні комісаріати УСРР на чолі з народним комісаром, що обиралися та відкликалися Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом. Конституція УСРР в редакції 1925 р., враховуючи норми Конституції СРСР 1924 р., положення про ВУЦВК, РНК УСРР та Загальне положення про народні комісаріати УСРР, визначала компетенцію цих органів, їх взаємовідносини, підзвітність і відповідальність, склад Ради народних комісарів УСРР, а також правове становище уповноважених наркоматів СРСР при уряді УСРР.

Конституція УСРР 1929 р. регламентувала структуру та повноваження Ради народних комісарів УСРР та окремих народних комісаріатів. Змінився правовий статус Ради

© ДУДЧЕНКО О.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри політології, права та філософії (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)